

Frugttræer på museum

Frilandsmuseet i Lyngby er en del af Nationalmuseet. Her er samlet bygninger fra hele Danmark, fra Sydsverige og Færøerne. De historiske huse er skilt ad, flyttet fra deres oprindelige placeringer og opført igen på museets åbne arealer for at fortælle om samspelet mellem bygninger, landskaber og mennesker i landbokulturen. På Frilandsmuseet vokser også over 200 forskellige sorter af frugttræer, der ligesom husene er en del af vores fælles kulturarv. Man kender navnene på de fleste træer og ved, hvordan de er kommet til museet. Neden for gives nogle eksempler, der hver især rummer et lille stykke kulturhistorie.

Podkviste hentet på den oprindelige lokalitet

De første huse blev flyttet til Frilandsmuseet i begyndelsen af 1900-tallet uden de haver, der i reglen lå omkring dem, da de blev taget ned. På museet konstruerede man haveanlæg omkring nogle af husene. Efterhånden opstod ideen om, at haverne skulle ligne den oprindelige have eller haver på den egn og den tid, huset kom fra, både i haveplan og valg af afgrøder.

I bondesamfundet spillede frugt en vigtig rolle. Nogle blev spist friske, men de fleste blev kogt og brugt til at højne smagen i grød eller andre madretter, tørret til vinterforråd eller presset til fremstilling af most, vin og brændevin. I nogle egne af Danmark havde salg af æbler og pærer desuden stor økonomisk betydning. Fra 1940'erne begyndte museets gartnere derfor at tage til husenes hjemegn for at tage podkviste af egnens frugttræer og pode på nye stammer, som blev plantet ved museets huse. Det har givet museet en særlig skat af lokale æble- og pæresorter, hvoraf nogle i dag er sjældne.

Eksempler på dette er 'Vinteræble fra Halsskov', 'Landsgrav Vinteræble' og 'Lærkepære', der er hentet på Sydsjælland i slutningen af 1940'erne og nu står bag haven og i hegnet omkring hjulmagerhuset

fra Kalvehave. I hjulmagerens hus var salg af æbler en vigtig biindtægt i midten af 1800-tallet, og frugten blev sejlet til København på såkaldte pæreskuder.

Podekviste hjemtaget sammen med huset

Da man på museet blev bevidst om, at haven rummede en del af husets fortælling, begyndte man at registrere haveanlægget, når huset blev hjemtaget til museet. Man interviewede tidligere ejere og naboer om, hvordan haven havde været brugt og indsamlede stiklinger og podekviste, hvis det var muligt. Museets gartnere podede æble- og pæresorter på nye grundstammer, og når huset blev genopført på museet, blev træerne en del af haven, der blev rekonstrueret i det omfang, det var muligt af hensyn til pladsen.

Det gælder f.eks. på museets gård fra Bornholm, genopført i begyndelsen af 1980'erne. Her blev der skåret podekviste af frugttræerne, mens gården stadig hed Damaskegaard og lå i Østerlars på Bornholm. De fleste æbletræer er originale bornholmske sorter og har navn efter gårde på øen, for eksempel 'Dyndegaardsæble', 'Granegaardsæble', 'Sortegaardsæble' og 'Store Bukkegaardsæble'. Et andet lokalt æble hedder 'Rødraner', der betyder rødtribet. I haven er også et par mere almindelige æblesorter: 'Belle de Boskoop' og 'Borgherre', som på Bornholm hedder 'Væddertryne', pærer af sorten 'Esperans Bergamotte' og blommen 'Havreblomme', der er med fra haven ved Damaskegaard som rodstikling.

Gammel frugtplantage med oprindelige træer

Brede Værk var et af Danmarks tidlige industrianlæg. I dag er det en del af Nationalmuseet og ligger som nabo til Frilandsmuseet. Anlægget har blandt andet en parterrehave med frugtterrasser, der går tilbage til sidst i 1700-tallet.

Den nuværende frugtplantage er plantet omkring 1910, og nogle af træerne fra denne tid står endnu i lige rækker på terrasserne. Dengang var der 130 træer i plantagen, som var en del af fabrikant Daverkosens have. Den leverede både frugt til fabrikantens private husholdning og til Spisehuset, hvor fabrikkens arbejdere kunne få deres daglige måltider. I gode frugtår blev overskuddet solgt til arbejderne, når der var torvedag på fabrikken om fredagen.

På Gamle Sorters Dage kan de besøgende smage på gamle æblesorter fra Frilandsmuseets haver.

På de øverste terrasser blev dyrket kirsebær og moreller, mens æbler og pærer stod på de nederste. Vi kender ikke alle de sorter, man dyrkede her dengang, men en søn af gartner Konradsen fortæller fra sin barndom i Brede i 1930'erne: »I haven fandtes der mange frugttræer. De første, der kom, var augustæblerne, transparente. De holdt ikke så mange dage, så blev de melede og kedelige, men så kom skovfogedæblerne, striblingerne og gravenstenerne, både de gule og de røde. Når æblerne var blevet plukket ned, så skulle de bedste af dem gemmes til vinterbrug. De blev lagt på hylde i den underjordiske kælder, som kun med sit stråtag stak op over jorden. Her lå de godt og frostfrit, til de skulle bruges.«¹

Man kan stadig finde nogle af disse sorter på terrasserne. Træerne er gamle og krogede, men de lever endnu: 'Transparente Blanche', som modner i august og derfor ofte kaldes augustæble, selvom 'Augustæble' også er en selvstændig sort. På samme måde kan striblinger også være flere sorter, idet navnet egentlig bare betyder 'stribede æbler'. Af de gamle træer på terrasserne kan der både være tale om 'Maglemer Stribling' og måske 'Pederstrup', der også er stribet.

'Skovfoged' og 'Gravensteiner' finder man også enkelte af, og desuden flere træer af 'Dronning Louise', 'Bellefleur', 'Belle de Boskoop', 'Bodil Neergaard' og 'Signe Tillisch' - alle gode sorter, der har været almindeligt dyrkede i perioden. De gamle kirsebærtræer er desværre væk, men endnu findes nogle få pæresorter som 'Gråpære', 'Bonne Louise' og 'Conference'.

Træer tilpasset tid og sted

Da en del af frugtterrassernes træer gennem årene er gået ud, besluttede Nationalmuseet i 2012 at supplere med nye træer af gamle danske sorter, der alle blev dyrket omkring 1910. Frilandsmuseet var blevet tilbudt Vejlstrups Æblehave, der var en samling af danske frugttræer hos Plantedirektoratet i Sorgenfri. Samlingen skulle nedlægges, fordi direktoratet flyttede til København, og derfor blev museet tilbudt at overtage den.

Vejlstrups Æblehave bestod af 84 forskellige danske æblesorter, og de fleste af dem, der havde en alder omkring 1910 eller før, blev plantet på frugtterrasserne ved Brede Værk. Det gjaldt sorter som 'Bødkeræble' og 'Rosenholm Æble', men også sorter, der i forvejen fandtes på terrasserne som 'Skovfoged' og 'Pederstrup'.

Frugtterrasserne ved Brede Værk står derfor i dag med over 100 frugttræer, som dengang fabrikant Daverkosens frugthave blev anlagt i 1910. Nogle af træerne har været en del af frugtplantagen for 100 år siden, mens andre er sorter, der fandtes på samme tid men er plantet ind i 2012, mens anlægget var museum.

Vejlstrups Æblehave var udvalgt og podet af Pometet ved Københavns Universitet. Sorterne er dermed en del af Pometets samling, som de har stillet til rådighed for Nationalmuseet. Det gjorde Pometet tilsvarende ti år tidligere, da man skulle etablere en stor frugthave på Frilandsmuseet: Fjellerup Østergaard, den store avlsgård fra Norddjursland. Man ved, at der lå en frugthave på dette sted ved gården, da den lå på Djursland, men ikke præcis, hvilke frugttræer de dyrkede her. Sandsynligvis var det hovedsageligt æbletræer, da de har særligt høj anvendelighed og er gode at gemme. I den finere husholdning brugte man æbler til både spisefrugt, mad og desserter gennem hele året, og man havde gode muligheder for at gemme dem i den store viktualiekælder.

Fra Pometet har man fået sorter, der passer til tiden omkring 1910 og kommer fra eller er blevet anbefalet til dyrkning i Jylland, blandt andet 'Signe Tillich', 'Bøghs Citronæble', 'Rosenholm Æble' og 'Maren

Nisses Æble. Desuden er der 'Reine Claude' og 'Victoria' blommer, kirsebær som 'Dønissens Gule Kirsebær', 'Gråpærer' og mere eksotiske arter som æblekvæde, mispel og morbær.

Nationalmuseets frugttræer er en del af Danmarks klonarkiv

Via en serie bevillinger fra Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri og Kulturministeriets Hastesum har Nationalmuseet genoprettet, plejet og påbegyndt en stor formidlingsindsats for frugttræerne, så de besøgende kan få del i fortællingerne om denne levende kulturarv.

Alle frugttræer på Frilandsmuseet og ved Brede Værk er nu registreret i en database, og Nationalmuseet er en del af Pometets samarbejde med lokale klonarkiver for frugttræer i Danmark. Her sikrer man blandt andet, at træerne i samlingen er navngivet korrekt og passes hensigtsmæssigt, så de kan være en ressource i mange år fremover.

Note

1. Citeret fra Konradsen, Otto Ejvind, 'Brede-erindringer', Nationalmuseets Afdeling for Nyere Tid. Se litteraturlisten for detaljer.

Litteratur

Brøndegaard, V.J., *Folk og Flora, Dansk Etnobotanik*. København 1978.

Floris, Lene, 'Haven i vindueskarmen. En kulturhistorisk skitse', i: *Folk og kultur*, 1999, s. 38-63.

Jensen, Erik V., 'Frilandsmuseet – haver og landskab', i: *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1977, s. 69-79.

Jørgensen, Grethe: 'De fynske haver på Frilandsmuseet', i: *Nationalmuseets arbejdsmark*, 1986, s. 49-61.

<http://natmus.dk/museerne/frilandsmuseet/udstillinger/haver-og-landskab/gamle-sorter/frugt-og-baer/>

UPUBLICEREREDE KILDER

Frilandsmuseets database over frugttræer.

Jensen, Erik V.: Noter fra registrering af haven ved Damaskegaard på Bornholm, 1979.

Konradsen, Otto Ejvind, 'Brede-erindringer'. Forfatteren, født 14. september 1932 i Brede, indleverede 21. januar 1998 et par maskinskrevne sider, kaldet 'Brede-erindringer', til Nationalmuseets Afdeling for Nyere Tid.

Tak til museumschef Peter Henningsen og seniorforsker Lykke Pedersen, begge Nationalmuseet, for gennemlæsning og korrekturrettelser.